

U. Ü. ZİRAAT FAKÜLTESİ DERGİSİ, 2009, Cilt 23, Sayı 2, 15-32
(Journal of Agricultural Faculty of Uludağ University)

Koyun Yetiştiriciliğinin Ekonomi Politigi

Gökhan Günaydın¹

¹ TMMOB Ziraat Mühendisleri ODASI Yönetim Kurulu Başkanı, Ankara
Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi, Bolu

Özet: Bu çalışmada, Türkiye’de hayvancılığın önemli bir dalı olan koyunculuk alt sektörünün ekonomi politik analizinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Koyunlar, mera ve otlaklardaki doğal vejetasyonu insanların beslenmesi için gerekli et ve süt gibi gıdalara dönüştürürler. Ayrıca, giyim eşyalarının yapımında kullanılan yapağı ve deri gibi ürünleri de üretirler. 2007 yılı itibariyle dünyada 1,1 milyar koyun bulunmakta ve bunlardan yaklaşık 8.9 milyon ton et üretilmektedir. Çin 172 milyonluk koyun varlığı ile dünyanın en çok koyun yetiştirilen ülkesidir. Türkiye 25 milyonluk koyun varlığı ile dünyada 9. sırada yer almaktadır. 1980’li yılların başında 48.6 milyon olan koyun sayısı, tarımda uygulanan neo-liberal politikalar sonucu günümüzde 25.5 milyona gerilemiştir. Türkiye koyunculugu Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmaları ve Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasının üstlenilmesi sürecinden doğrudan etkilenen bir konumdur. Hayvancılık sektöründe AB’ye karşı rekabetçi olunan tek alt sektör olmakla birlikte, AB Ortak Gümrük Tarifesi’nin üstlenilmesi durumunda Türkiye’nin dünyaya karşı rekabetçilik konumu ekonomik konjonktüre göre değişebilir bir yapı sergileyecektir. Ayrıca küresel ısınma, küçük köylülüğün yeniden üretimi ve köylerden kentlere göç tartışmalarında da koyunculuk ana başlıklardan birini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rekabet, Ortak Gümrük Tarifesi, Dünya Ticaret Örgütü, küçük köylülük, gıda egemenliği

Economic and Political Analysis of Turkish Sheep Breeding Sector

Abstract: In this study, it is aimed to discuss the economic and political analysis of the sheep breeding in Turkey which is sub sector of animal husbandry. The sheep convert the natural vegetation of pastures and grasslands to food such as meat and milk which is necessary for human feeding. They also produce the products such as wool and leather which are used in production of clothing. Considering 2007 there are nearly 1.1 billion sheep in the world and 8.9 million tones of red meat is produced from them. China is the first contry in the world with 172 million of sheep. Turkey, with 25 million of sheep is the ninth in the world. As a result of neo - liberal policies in agriculture the number of the sheep which was 48.6 million in the first years of 80s has decreased to 25.5 million. Turkey’s sheep breeding is in a position which effected directly from the World Trade Organisation Agricultural Agreements and European Union Common Agricultural Policies. Although it was the only one sub- sector of animal husbandry which has competetion power to EU, while the process of having EU Common Customs Tariffs, competition advantages againts the world’s remains will be

change by economical conjuncture. Beside that, sheep breeding is a main title of argument on global warming, re – production of small peasant and migration from the villages to cities.

Key Words: Competition, Common Custom Tariffs, World Trade Organisation, small scale farmers, food sovereignty

Giriş

Tarım işletmelerinin bünyesinde yer alan hayvancılık faaliyetleri işgücünün dengeli olarak kullanılmasını ve bitkisel üretimle elde edilen ana ve yan ürünlerin daha iyi değerlendirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, hayvancılık faaliyetinin, optimum kaynak kullanımına olanak sağlayan ve işletmenin net gelirini artıran bir üretim faaliyeti olduğu söylenebilir (Dağıstan ve ark., 2008). Hayvancılık, dengeli ve sağlıklı beslenmede olduğu kadar, kırsal ve ekonomik kalkınmada da önemli işlevler yüklenmiştir (Aslan ve ark., 2001).

Dünyada hayvansal üretim faaliyetleri arasında koyun yetiştiriciliği önemli bir yer tutar. Çeşitli ülkelerde, başka amaçlar için kullanılmayan mera ve otlaklar koyun yetiştiriciliği yoluyla uygun bir biçimde değerlendirilebilmektedir. Koyunlar, böyle alanlardaki doğal vejetasyonu, insanların beslenmesi için gerekli et ve süt gibi gıdalara dönüştürür. Fakir meraları diğer çiftlik hayvanı türlerine göre daha iyi değerlendirir. Koyunlar ayrıca, insanların yaşamaları için gerekli giyim eşyalarının yapımında kullanılan yapağı ve deri gibi ürünleri de üretir (Emsen ve ark., 2008).

Süt ve ürünleri insan beslenmesinde temel bir gıdadır. Pek çok toplumda süt denildiğinde akla inek sütü gelmesine karşın, kimi toplumlarda koyun ve keçi sütü üretim ve tüketimi önem taşımaktadır. Süt koyunu yetiştiriciliği özellikle Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerinde ulusal ekonominin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu konuda özellikle Fransa, İspanya, İtalya, Kıbrıs, Portekiz ve Yunanistan iyi organize olmuş durumdadır (Yerlikaya ve Karagözlü, 2008).

Kendine özgü tat ve kokusu olan koyun sütü, ağır tadı nedeniyle içme sütü için uygun olmamaktadır. Kazein oranının yüksekliği nedeniyle peynir ve yoğurt ve özellikle kazein üretiminde; yüksek yağ oranı nedeniyle de tereyağı üretiminde tercih edilmektedir (Yerlikaya ve Karagözlü, 2008).

Öte yandan koyun etinin diğer et türlerine göre kolesterol içeriğinin yüksek olduğu, dolayısıyla kalp damar hastalığı olan ve düşük kolesterol içeriğine sahip gıdalarla beslenmek durumunda olan bireyler için uygun olmadığına ilişkin görüşlerin varlığına karşın, yapılan çalışmalarda (örneğin Ward ve ark., 1995; Chizzolini ve ark., 1999) kolesterol içeriği yönünden yalnızca sığır ve koyun değil, genelde çeşitli türlerin etleri arasında önemli bir farklılık bulunmadığı ortaya konulmuştur.

Materyal ve Yöntem

Koyun yetiştiriciliğinin ekonomi – politik analizine odaklanan çalışma, Türkiye'nin koyunculuk sektörünün rekabet koşullarını etkileyecek dış politika alanı ve bunun ülke içine yansımalarına odaklanmaktadır. Kuşkusuz bu çerçevede, konu ile ilgili iç ve dış ekonomik, sosyolojik ve politik ortamı ve öngörülerini analize içermektedir.

Dünya tarım ticaretine ilişkin çok taraflı ve en kapsamlı anlaşma niteliğindeki Dünya Ticaret Örgütü Uruguay Turu Tarım Anlaşması, bu bağlamda ele alınacak ve değerlendirilecektir.

Konu ile ilgili bir diğer önemli etki alanı olan Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası müktesebatını üstlenme süreci, bu alandaki karşılıklı ilişkilere temel oluşturan belgelerin (İlerleme Raporları, Etki Değerlendirme Raporu, Müzakere Çerçeve Belgesi vb) yaptığı belirlemeler de göz önüne alınarak değerlendirilmektedir.

Sektörün AB ile yürütülen müzakerelerden etkilenme derecesi, kurulması öngörülen üyelik ilişkisinin gerçekleştirilebilme derecesine göre önemli ölçüde değişmektedir. Bu nedenle, 6. Çerçeve Programı kapsamında Avrupa Birliği Komisyonu tarafından da finanse edilen ve AB entegrasyonunun Türkiye tarımına etkilerini irdeleyen çalışma (Çakmak ve Eryugur, 2007) sonuçlarından yararlanılarak, üç olasılığı dikkate alan bir analize yönelinmiştir. Bunlardan birincisi Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşmemesi, başka bir deyişle mevcut durumun sürmesidir (AB – Dışı Senaryosu). İkinci olasılık, üyelik gerçekleşmemekle birlikte, halen, içeriğinde tahıl, süt ve şeker bulunan işlenmiş tarım ürünlerini kapsayan Gümrük Birliği Anlaşması'nın etkilerinin, tüm tarım sektörünü kapsam içine alacak şekilde genişletilmesi seçeneğidir (AB – GB Senaryosu). Son olasılık ise Türkiye'nin AB'ne tam üye olma durumunu yansıtmaktadır (AB – ÜYE Senaryosu). AB Komisyonu'nun ilgili kararları uyarınca, (gerçekleşmesi halinde) üyelik seçeneği için olası en yakın tarihin 2015 olduğu çıkarımından hareketle (AB Komisyonu, 2004), temel dönem olarak saptanan 2002 – 2004 dönemi karşısında, diğer üç senaryo 2015 tarihi itibarıyla analiz edilmiştir.

Çalışmada analize dahil edilen ürünler koyun ve kuzu eti, koyun sütü, koyun derisi ve yün olarak seçilmiştir. Modelin kalibrasyon metodolojisinde kullanılan *Positive Mathematical Programming* uygulamasında, TASM, Türkiye Tarımsal Sektör Modeli (Kasnakoğlu ve Bauer, 1998) ve TASM – EU, Türkiye Tarımsal Sektör Modeli – Avrupa Birliği (Çakmak ve Kasnakoğlu, 2002) olmak üzere iki modelden yararlanılmıştır. (Çakmak ve Eryugur, 2007, s.9)

Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile yaptığı anlaşmaların tarım sektörü genelinde olmak üzere koyunculuk sektörüne olan doğrudan – dolaylı etkileri de ekonomi – politik analiz kapsamında ele alınmaktadır.

Nihayet, Dünya ve Türkiye'de koyunculuk alt sektörünün sosyo – ekonomik boyutuyla ortaya koyduğu gelişim çizgisi de, istatistikler ve bu konuda üretilmiş bilimsel çalışmalardan yararlanılarak saptanmaktadır.

Bulgular ve Tartışma

Dünyada Koyun Yetiştiriciliği

Dünyada koyun yetiştiriciliği yapılan başlıca ülkelerdeki koyun varlığı sayıları Çizelge 1'de verilmiştir. Görüldüğü gibi, dünyada 2007 yılı itibarıyla toplam 1.1 milyar baş koyun bulunmaktadır. Çin 172 milyonluk koyun varlığı ile dünyanın en çok koyun yetiştirilen ülkesidir (payı %15.5). Koyun varlığı bakımından Çin'i Avustralya (100 milyon), Hindistan (64 milyon), İran (52 milyon), Sudan (49 milyon) ve Yeni Zelanda (40 milyon) izlemektedir. Türkiye 25 milyon başlık koyun varlığı ile dünyada 9. sırada yer almaktadır. Türkiye dünya koyun varlığı sıralamasında 46 milyonluk varlığı ile üçüncü olduğu 1980

yılından bu yana, 20 milyondan fazla hayvan kaybederek 25.4 milyona gerilerken (% 44.8 gerileme); aynı zaman diliminde, bir başka Akdeniz ülkesi olan İspanya, koyun varlığını 14.5 milyondan 21.8 milyona geliştirmiştir (% 50.2 artış)

Çizelge 1. Başlıca ülkelerde yıllar itibariyle koyun sayısı (Bin baş)

Ülkeler	1980	1990	2000	2007	Payı (%)	1980–2007 Değişim (%)
Çin	102.568	113.508	131.095	171.961	15.46	67.7
Avustralya	135.985	170.297	118.552	100.000	8.99	-26.5
Hindistan	44.970	48.700	59.447	64.269	5.78	43.9
İran	34.500	44.581	53.900	52.220	4.69	51.3
Sudan	17.623	20.700	46.095	49.000	4.40	178.0
Yeni Zelanda	68.772	57.852	42.260	40.000	3.60	-41.8
İngiltere	21.609	43.828	42.264	33.582	3.02	55.4
Pakistan	21.439	25.698	24.084	26.500	2.38	23.5
Türkiye	46.026	43.647	30.256	25.400	2.28	-44.8
Güney Afrika	31.641	32.665	28.550	25.000	2.25	-21.0
Nijerya	8.050	12.460	21.000	23.994	2.16	198.1
Etiyopya	23.250	22.960	10.951	23.700	2.13	1.9
İspanya	14.547	22.739	23.965	21.847	1.96	50.2
Suriye	9.301	14.509	13.505	21.000	1.89	125.8
Cezayir	13.370	17.697	17.616	19.500	1.75	45.8
Dünya Toplamı	1.096.232	1.207.120	1.051.661	1.112.521	100.0	1.5

Kaynak: FAO

Çizelge 2’den izlenebileceği üzere, 2007 yılı itibariyle dünyada mevcut koyunlardan 8.9 milyon ton et, 9.1 milyon ton süt üretilmektedir. Bu üretim miktarları dünya toplam et ve süt üretiminin sırasıyla %3.1 ve %1.4’üne denk gelmektedir (FAOSTAT, 2008b).

Çizelge 2. Dünya et ve süt üretiminde koyunun payı

Yıl	Et (Bin ton)			Süt (Bin ton)		
	Toplam	Koyun	Payı (%)	Toplam	Koyun	Payı (%)
1980	136.712	5.637	4.12	465.555	6.809	1.46
1985	154.470	6.213	4.02	511.957	7.221	1.41
1990	180.171	7.018	3.90	542.299	7.946	1.47
1995	206.867	7.182	3.47	540.240	8.352	1.55
2000	235.245	7.552	3.21	579.535	8.430	1.45
2007	285.716	8.893	3.11	671.307	9.147	1.36

Kaynak: FAO

Türkiye’de Koyunculuk Faaliyetlerinin Gelişimi

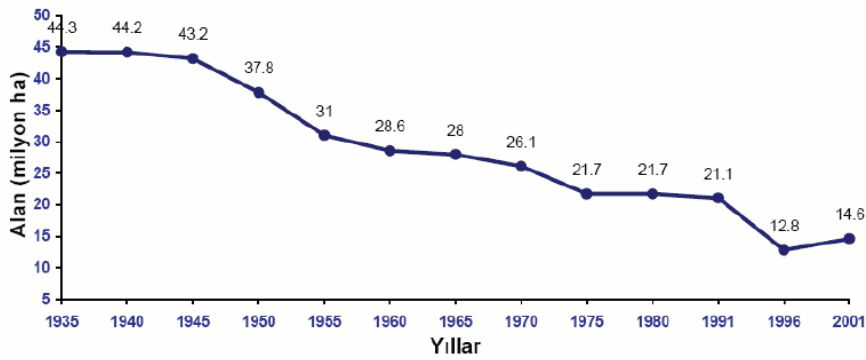
Türklerin kuraklık nedeniyle verimsizleşen Orta Asya steplerinden batıya öncelikle koyunlarını besleyemedikleri için göç ettiklerine ilişkin görüşler vardır. Nitekim göç sırasında yanlarında büyük ölçüde sürülerini de getirdikleri ve Anadolu’ya ilk girdikleri Doğu Anadolu bölgesindeki verimli yayla ve otlakları da bu nedenle yurt tuttıkları belirtilmektedir. Günümüzde göçer ve yörük kültüründe hala koyunculüğün egemen olması bu görüşü desteklemektedir (Gökçen, 2008).

Yerli koyun ırklarının yapağı, et, süt verimlerinin yetersiz oluşu, Osmanlı döneminden başlayarak ıslah çalışmaları yapılmasını gündeme getirmiştir. Islah çalışmalarında, uzun yıllar dokuma fabrikalarının gereksinimi olan ve yurtdışından ithal edilen, ince ve üniform yapağının yurtiçi üretimle karşılanması amaçlanmıştır. 1841 yılında Feshane fabrikasının ihtiyacını karşılamak üzere İspanya’dan getirilen *merinos* ırkı koyunlar Hayrabolu’da yetiştirilmeye başlanmıştır. 1844 yılında çıkarılan bir emirname ile *merinos* yetiştiriciliği teşvik edilmiş ve devlet güvencesi altına alınmıştır. Daha sonraları birçok kez *merinoslar* ithal edilmiş ve saf olarak yetiştirilmeye çalışılmıştır (Aşkın, 1985).

I. Dünya Savaşı Anadolu’da hayvan varlığını büyük ölçüde tahrip etmiştir. Savaş başında yaklaşık 7 milyon olan sığır varlığı savaş sonunda 4 milyona, 19 milyon olan koyun varlığı 11 milyona, 16 milyon olan keçi varlığı 2 milyona düşmüştür (Çavdar, 1973).

Cumhuriyet dönemindeki çalışmalara ise 1928, 1929 ve 1930 yıllarında üç parti halinde Macaristan’dan *tarak yapağısı merinosları* ve 1928 yılında Almanya’dan *Württemberg ırkı koyunlar* getirilerek başlanmıştır. Bunların bir kısmı saf olarak yetiştirilmiş, bir kısmı da *kıvrıcık koyunları* ile melezlenmiştir. Ancak uyumdaki gerilikler nedeniyle 1934 yılında Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nden Prof. Spöttel’in geliştirdiği proje çerçevesinde, Karacabey Harası’na getirilen *yapağı-et merinoslarından* sağlanan koçlarla çevredeki üreticilerin elindeki *kıvrıcıklar* melezlenmeye başlanmıştır. Öte yandan 1950 yılından başlayarak melezleme çalışmaları Orta ve Doğu Anadolu’ya kaydırılmış; *malya koyunu* ve %75–80 *merinos* genotipi taşıyan *Orta Anadolu merinosu* geliştirilmiştir (Aşkın, 1985).

Ülkelerin mera varlığı ve kalitesi, koyun yetiştiriciliğinde rekabet üstünlüğü sağlayan en önemli avantajlardandır. Aşağıdaki şekil, Türkiye çayır ve mera alanlarının değişimini vermektedir;

Şekil 1. Türkiye’de çayır ve mera alanlarının değişimi

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Türkiye'nin mera alanı ülke yüzölçümünün yarısından fazlaydı. Ancak yoğun gıda sıkıntısı yaşanan II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Ortadoğu'nun tahıl ambarı yapılması düşüncesi egemen olmuştur. 1948 yılından sonra Marshall Yardımı tarımda makineleşmeyi, bu arada traktör kullanımını teşvik etmiştir. Ülkeye 40 bin dolayında traktör ithal edilmiş, daha önce hayvanların otlatılması için kullanılan mera alanları kontrolsüz ve plansız bir biçimde sürülerek bitkisel üretime açılmıştır. 1950'de 38 milyon hektar olan mera alanları 1960'da 28 milyon hektara inmiş; böylelikle 10 milyon hektar toprak mera alanından tarım alanına dönüştürülerek özel mülkiyete geçmiştir.

Tüm bu olumsuzluklara karşın varlığını sürdürmeye çalışan koyunculuğa bir darbe de içeriden gelmiş, daha ucuz diye yurtdışından yapağı ve yapay elyaf ithal edilmesi yerli yapağı fiyatlarını aşağı çekerek zaten zor durumda olan koyun yetiştiricilerini ekonomik faaliyetlerini sürdüremez noktaya itmiştir. Öte yandan, azalan meralardaki aşırı otlatma, yağlı olması nedeniyle koyun etine atfedilen sağlığa aykırılık iddiaları, verimin düşüklüğü nedeniyle az ve bu nedenle de pahalı olan koyun sütünden üretilen peynir ve tereyağına talebin az olması, Doğu ve Güney Doğu Bölgelerinde yıllardır süren terör ortamının meraları kullanılamaz hale getirmesi gibi birçok neden Türkiye'de koyunculuğun gerilemesine yol açan etmenler olarak sıralanabilir (Gökçen, 2007).

Türkiye'de koyun varlığının çoğunu seyrek otlu fakir meralara ve sert iklim koşullarına uyum sağlamış yağlı kuyruklu koyun ırkları oluşturmaktadır. Anadolu platosunun gerek yayılış alanı ve gerek sayı açısından birinci sıradaki ırkı Eskişehir'den Sivas'a kadar İç Anadolu bölgesine yayılmış bulunan *akkaraman* koyunlarıdır. Daha doğudaki illerde ise *morkaramanlar* bulunmaktadır. Diğer yağlı kuyruklu koyun ırklarımız arasında Göller bölgesinde *dağlıç*, Güneydoğu'da *ivesi*, Kars yöresinde *tuj* koyunu sayılabilir. Kıyı kesimlerde ise yağsız ince kuyruklu koyunlar bulunmaktadır. Bu gruba giren ırklardan *kıvrıcık* Trakya ve Marmara bölgesinde, *karakaya* ise Karadeniz kıyı şeridinde yaygındır (Aşkın, 1985).

Türkiye'de hayvancılığında ıslah çalışmaları denildiğinde genellikle sığır dikkate alınmıştır. Bunda mevcut koyun ırklarının büyük çoğunluğunun yağlı kuyruklu olması nedeniyle ince kuyruklu kültür ırklarının doğal aşımını engellemesinin payı olduğu düşünülebilir. Bu durumun olumsuz etkisini azaltmak için suni tohumlamaya başlamak gerekmektedir. Ancak, bu konuda önemli bir başarı sağlanamamış, yapılan çalışmalar sonucunda *merinos* ve melezlerinin payı günümüzde ancak %3-4 seviyesine ulaştırılabilmektedir. Bu çabalar sonuçsuz kalınca, 1986 yılında etçi ırkların ithali gündeme gelmiş ve tanınmış etçi ırklardan koç ve koyunlar ithal edilmiş; ancak bu çabaların günümüze değin yaygın bir etkisi ortaya çıkmamıştır. Türkiye'de, pek etkili olmasa da, yeni ırk ve tipler geliştirmeye yönelik çabalar sürmektedir (Akman, 2006).

Türkiye'de Koyun Yetiştiriciliğinin Ekonomi Politikası

İnsan beslenmesinde çok önemli bir yeri bulunan proteinlerin başlıca kaynaklarından birisi de hayvansal proteinlerdir. Türkiye'de kişi başına hayvansal protein tüketimi (22 gr) gelişmiş ülkelere göre (56 gr) oldukça düşüktür (Akman ve ark., 2005).

Hayvancılık sektörü Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip olmasına karşın halen istenilen düzeye getirilememiştir. Gelişmiş ülkelerde tarımsal üretimde hayvancılık sektörünün payı AB'de %40'ın, ABD'de %50'nin üzerindedir. Kimi ülkelerde bu oran %75-80'lere kadar çıkmaktadır (OECD, 2006). Türkiye'de ise hayvancılığın payı, her geçen

gün gerilemeye devam etmektedir. Bu pay 1930'lu yılların sonunda %38–40 dolayında iken (Kazgan, 1985), son yıllarda % 25–30 arasında seyretmektedir.

Çizelge 3'te görüleceği gibi, 1940'lı yılların başında nüfus başına 3 hayvan düşmekte iken günümüzde bu sayı 0.6'ya kadar gerilemiştir.

Sığır ve koyun varlığı 50 yıl öncesinin seviyesine düşmüş; buna karşılık nüfus üç kat artmıştır. Manda varlığı tükenmek üzeredir. Keçi varlığı Cumhuriyetin ilk yıllarının bile gerisindedir. Toplam hayvan varlığı bakımından 1936'lı yıllara dönülmüştür.

2001 Genel Tarım sayımı Tarımsal İşletmeler (hane halkı) Anketi sonucuna göre; toplam 3.075.516 adet tarımsal işletmenin %67.4'ünde hem bitkisel üretim hem de hayvan yetiştiriciliği, %30.2'sinde yalnız bitkisel üretim, %2.36'sında ise yalnız hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Toplam 184.329.490 dekar arazinin; %72.4'ünü hem bitkisel üretim hem de hayvancılık yapan işletmeler, %27.4'ünü yalnız bitkisel üretim yapan işletmeler, %0.23'ünü yalnız hayvancılık yapan işletmeler tasarrufunda bulundurmaktadır (DİE, 2004).

Türkiye'de gerek sayı gerekse beslendiği alanların genişliği açısından ilk sırada gelen küçükbaş hayvan yetiştiriciliği nemi sevmediklerinden Doğu Karadeniz dışındaki hemen her bölgede yapılmaktadır. İşletmelerin sahip oldukları küçükbaş hayvan sayıları dikkate alındığında; 150 küçük baştan fazla hayvana sahip olan işletmelerin oranı %6.3, 50–150 küçükbaş hayvana sahip işletme oranı %24.5, 20–49 küçükbaş hayvana sahip işletme oranı %29.3 ve 1–19 küçükbaş hayvana sahip işletme oranı %39.8'dir (Çizelge 4).

Türkiye'de küçükbaş hayvan türleri arasında koyun yetiştiriciliği hayvansal üretimin en yoğun faaliyet alanını oluşturmaktadır. Ülkemizde koyunlar ekstansif yöntemle beslenmektedir.

Çizelge 3. Yıllar itibariyle Türkiye'de nüfus ve hayvan varlığı (Bin Baş)

Yıllar	Nüfus (Bin kişi)	Hayvan Varlığı (Bin Baş)					Hayvan/ Nüfus
		Sığır	Manda	Koyun	Keçi	Toplam	
1928	13.843	6.934	795	13.632	12.106	33.467	2.4
1936	16.352	8.329	801	20.772	15.017	44.919	2.7
1940	17.821	9.759	947	26.272	16.896	53.874	3.0
1945	18.790	9.810	848	23.386	16.248	50.292	2.7
1950	20.947	10.123	948	23.082	18.464	52.617	2.5
1955	24.065	11.059	1.058	26.444	21.033	59.594	2.5
1960	27.755	12.435	1.140	34.463	24.633	72.671	2.6
1965	31.391	13.203	1.216	33.382	20.805	68.606	2.2
1970	35.605	12.756	1.117	36.471	19.483	69.827	2.0
1975	40.348	13.751	1.051	41.366	18.763	74.931	1.9
1980	44.737	15.894	1.031	48.630	19.043	84.598	1.9
1985	50.664	12.466	551	42.500	13.336	68.853	1.4
1990	56.473	11.377	371	40.553	10.977	63.278	1.1
1995	61.532	11.789	255	33.791	9.111	54.946	0.9
2000	67.804	10.765	146	28.492	7.201	46.604	0.7
2007	70.586	11.037	84	25.475	6.286	42.882	0.6

Kaynak: DİE (2001), TÜİK (2008b, 2008c)

Çizelge 4. 2001 Tarım Sayımına göre küçükbaş hayvan sahibi işletmelerin işletme büyüklüğüne göre işletme ve hayvan sayısı

	İşletme sayısı	%	Hayvan sayısı	%
1-4	64.744	12.2	180.424	0.7
4-9	58.400	11.0	394.431	1.6
10-19	88.192	16.6	1.185.628	4.8
20-49	155.231	29.3	4.832.232	19.5
50-149	130.048	24.5	10.342.914	41.7
150-299	27.250	5.1	5.206.186	21.0
300+	6.286	1.2	2.654.200	10.7
Toplam	530.151	100.0	24.796.015	100.0

Kaynak: DİE (2004)

Çizelge 3'te de görüldüğü gibi, mevcut hayvan varlığında koyunun payı %60 düzeyindedir. Günümüzde koyun varlığının yaklaşık %96'sını verimleri (et, süt, yapağı) yönünden geri, ancak buldukları bölgelere iyi bir biçimde uyum gösteren *yerli ırklar*, yaklaşık %4'ünü ise *merinos* ırkı oluşturmaktadır (Çizelge 5).

Çizelge 5. Türkiye'de ırklara göre koyun sayısı (Bin baş)

Yıl	Merinos	Merinos (%)	Yerli	Yerli (%)	Toplam Koyun	Toplam Hayvan	Koyun (%)
1990	842	2.1	39.711	97.9	40.553	63.278	64.1
1995	806	2.4	32.985	97.6	33.791	54.946	61.5
2000	773	2.7	27.719	97.3	28.492	46.600	61.1
2001	759	2.8	26.213	97.2	26.972	44.680	60.4
2002	700	2.8	24.474	97.2	25.174	41.879	60.1
2003	742	2.9	24.689	97.1	25.432	42.105	60.4
2004	763	3.0	24.438	97.0	25.201	41.984	60.0
2005	752	3.0	24.552	97.0	25.304	42.452	59.6
2006	815	3.1	24.801	96.9	25.617	43.232	59.3
2007	971	3.8	24.504	96.2	25.475	42.882	59.4

Kaynak: TÜİK (2008b)

Doğu Karadeniz dışındaki tüm bölgelerimize dağılmış olan koyun yetiştiriciliği en yoğun olarak iç bölgelerimizde yapılmaktadır. Başta İç, Doğu ve Güneydoğu olmak üzere İç Batı Anadolu, Güney Marmara ile Trakya'nın iç kesimleri ve Karadeniz Bölgesinin iç yöreleri başlıca dağılım alanlarıdır. *Merinos* ırkı ise, başta Orta kuzey olmak üzere Ege, Orta güney ve Marmara bölgelerinde yetiştirilmektedir.

Tarımsal bölgeler itibariyle koyun varlığı ve 1980–2006 yılları arası toplam azalma Çizelge 6’da gösterilmiştir. Koyun varlığındaki azalma bölgesel düzeyde incelendiğinde, Karadeniz ve Orta Anadolu’da oldukça yüksek seyrettiği görülmektedir. Bu dönemde koyun varlığındaki azalma tarımsal bölgelere göre %21.0–67.4 arasında değişmiştir. Bu dönemde en yüksek azalma hızı Karadeniz (%67.4), en düşük azalma hızı da Akdeniz (%21.0) ve Güneydoğu (%23.1) bölgelerinde gerçekleşmiştir. Orta Kuzey bölgesindeki azalma hızı (%64.5)da Kuzey Doğu (%55.9) bölgesinden daha yüksektir.

Türkiye koyun varlığının %10’u Van’da, %6’sı Şanlıurfa’da bulunmakta, bu illeri %5’lik paylarıyla Muş, Konya, Ağrı izlemektedir. Erzurum ve Hakkâri’nin payı ise %3 düzeyindedir. Toplam koyun varlığı bakımından bu 7 ilin payı %37’nin üzerindedir. Merinos koyun varlığının yaklaşık 1/3’ü Eskişehir’de bulunmakta; bu ili Ankara, Balıkesir, Bursa, Konya, Antalya ve Kütahya izlemekte ve ilk 7 ilin payı %80’i aşmaktadır (TÜİK, 2008a)

Çizelge 6. Yıllar itibariyle tarım bölgeleri düzeyinde koyun varlığı ve dağılımı

Yıl	Orta kuzey	Ege	Marmara	Akdeniz	Kuzeydoğu	Güneydoğu	Karadeniz	Ortadoğu	Orta güney	Toplam
Bölgelere Göre Koyun Varlığı (1000 baş)										
1970	5.708	4.239	2.159	1.644	4.347	6.365	2.234	3.290	6.365	36.351
1975	6.069	4.715	2.215	1.884	5.754	7.982	2.451	3.751	6.545	41.366
1980	7.014	4.698	2.002	2.122	7.573	11.101	2.715	4.195	7.211	48.631
1984	6.777	4.780	2.005	2.180	7.639	11.778	2.720	4.163	7.593	49.635
1990	4.772	3.646	1.527	2.412	6.111	10.585	1.816	3.487	5.349	39.705
1995	3.838	3.413	1.319	2.157	5.117	8.074	1.916	2.700	5.235	33.769
2006	2.487	2.696	872	1.676	3.339	8.532	886	1.580	3.548	25.617
Bölgelere Göre Dağılım (%)										
1970	15.7	11.7	5.9	4.5	12.0	17.5	6.1	9.1	17.5	100.0
1975	14.7	11.4	5.4	4.6	13.9	19.3	5.9	9.1	15.8	100.0
1980	14.4	9.7	4.1	4.4	15.6	22.8	5.6	8.6	14.8	100.0
1984	13.7	9.6	4.0	4.4	15.4	23.7	5.5	8.4	15.3	100.0
1990	12.0	9.2	3.8	6.1	15.4	26.7	4.6	8.8	13.5	100.0
1995	11.4	10.1	3.9	6.4	15.2	23.9	5.7	8.0	15.5	100.0
2006	9.7	10.5	3.4	6.5	13.0	33.3	3.5	6.2	13.9	100.0
1980–2006 Yılları Arasında Azalma Oranı (%)										
	64.5	42.6	56.4	21.0	55.9	23.1	67.4	62.3	50.8	47.3

Kaynak: <http://www.dsymb.org.tr/basin1.htm>; TÜİK (2008a)

Çizelge 7, koyun et ve sütü üretiminin hayvansal üretimdeki payını göstermektedir. Günümüzde kırmızı et üretiminin yaklaşık beşte biri koyunlardan sağlanmaktadır. Bu oran 1980’li yılların ortalarına kadar % 33 ve üzerinde gerçekleşmekte idi. Buna paralel biçimde, 1980’li yılların başında Türkiye’de süt üretiminin %20’si koyunlardan sağlanırken, bu oran %7’ye kadar gerilemiştir.

Çizelge 8’de görüldüğü gibi, koyun süt ve etinin üretim değeri bakımından payı sırasıyla %8 ve 18.5 dolayındadır. Birim sağmal koyun başına verimlilik 47–49 kg dolayında olup; son 30 yıllık süreçte herhangi bir artışın olmadığı görülmektedir. Birim hayvan başına karkas ağırlığı ise yıllar içerisinde 17–19 kg arasında değişmiştir.

Türkiye’de 1961 yılında 46 bin ton olan yapağı üretimi, 1988 yılında 73 bin tona kadar çıkmış, ancak daha sonra koyun sayısındaki azalmaya bağlı olarak 2006 yılında tekrar 46 bin tona düşmüştür. Bu sürede yapağı üretiminde yüzde 70 azalma meydana gelmiştir. Türkiye koyun varlığı bakımından hala dünyada sayılı ülkeler arasında olmasına rağmen, yapağı bakımından net ithalatçı bir ülke konumundadır (Özder, 2008). Ülkemizde yetiştirilen koyunlardan sağlanan yapağının büyük bölümü “kaba karışık yapağı” olarak nitelenir ve sanayide yaygın olarak kullanılmaz. Bu nedenle her yıl ince kumaş yapağısı ithal edilmek durumunda kalınmaktadır.

Çizelge 7. Koyun et ve sütü üretiminin hayvansal üretimdeki payı

Yıl	Et Üretimi (Ton)			Süt Üretimi (Bin ton)		
	Koyun	Toplam	Koyun (%)	Koyun	Toplam	Koyun (%)
1970	82.223	219.042	37.4	859	4.302	20.0
1975	97.485	247.320	39.4	993	4.817	20.6
1980	66.965	204.380	32.8	1.147	5.472	21.0
1985	168.257	498.709	33.7	1.073	9.670	11.1
1990	143.570	506.995	28.3	1.145	9.617	11.9
1991	128.626	466.780	27.6	1.127	10.239	11.0
1992	122.887	448.943	27.4	1.089	10.279	10.6
1993	112.806	432.295	26.1	1.047	10.405	10.1
1994	126.306	466.155	27.1	992	10.562	9.4
1995	102.115	415.239	24.6	935	10.602	8.8
1996	98.127	416.797	23.5	922	10.761	8.6
1997	116.104	516.947	22.5	826	10.076	8.2
1998	144.703	532.503	27.2	813	9.971	8.2
1999	132.476	511.295	25.9	805	10.082	8.0
2000	111.139	491.499	22.6	774	9.793	7.9
2001	85.661	435.778	19.7	723	9.495	7.6
2002	75.828	420.596	18.0	657	8.409	7.8
2003	63.006	366.960	17.2	770	10.611	7.3
2004	69.715	447.155	15.6	772	10.679	7.2
2005	73.743	409.423	18.0	790	11.108	7.1
2006	81.899	438.531	18.7	795	11.952	6.7
2007	118.075	576.841	20.5	783	12.329	6.4

Kaynak: DİE (2001) ve TÜİK (2008b)

Koyun derisi üretiminin toplam deri üretimi içerisindeki payı %67 dolayındadır. Hayvan sayısındaki azalmayla birlikte deri üretimi de gerilemekte olup; 1990'da 10.3 milyon adet dolayındaki koyun derisi üretimi, 2007 yılında 6.9 milyon adede düşmüştür (TÜİK, 2008b). Türkiye koyun derisinde de net ithalatçı bir ülke konumundadır.

Çizelge 8. Hayvansal üretim değeri içinde koyunculüğün payı

Üretim Değeri		Bin YTL	%
Canlı Hayvanlar	Toplam	22.943.481	100.0
	Koyun	4.476.074	19.5
Hayvansal Ürünler	Toplam	18.897.671	100.0
Süt	Toplam	8.633.902	100.0
	Koyun	693.194	8.0
Et	Toplam	4.488.341	100.0
	Koyun	829.206	18.5
Deri	Toplam	114.029	100.0
	Koyun	51.378	45.1

Kaynak: TÜİK (2008b)

Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması

Uluslararası düzlemde, dünya tarım ticaretine yön veren en önemli Anlaşma, 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü Uruguay Turu Tarım Anlaşması (UTTA)'dır.

Anlaşma temel olarak gelişmiş ve gelişme yolundaki dünya için farklı sürelerde, tarıma aktarılan iç destekler ve ihracat sübvansiyonlarının miktar ve değer olarak indirgenmesi, pazara girişin kolaylaştırılması esasına dayanmaktadır (Günaydın, 2000).

Türkiye, gelişme yolundaki ülke statüsü ile 1995 – 2004 dönemindeki 10 yıl içinde, yukarıda belirtilen konularda anlaşmaya esas olan liberalizasyon sürecini tamamlamıştır.

UTTA koyunculuk sektörü açısından değerlendirildiğinde, *de minimis* sınırı nedeniyle bir indirgeme taahhüdü altına girilmeyen iç destekler ve sözkonusu alt sektörde kullanılmayan ihracat sübvansiyonları açısından, koyunculuk politikalarına bir etki yaratmamıştır.

Buna karşılık, tarife dışı engellerin elemine edilerek tarife eşdeğerlerine çevrilmesi ve indirgenmesi suretiyle ithalatın kolaylaştırılması esasına dayanan pazara giriş önlemleri, Türkiye koyunculugu açısından, gümrük vergilerinin azaltılması sonucunu doğurmuştur. 1995 – 2004 aralığında ki yıllık eşit indirgenme süreci sonrasında, Türkiye, 2005 yılından itibaren, koyun eti için % 225, koyun sütü için % 150'lik bir gümrük vergisi uygulama olanağına sahiptir. Deri ve yapağı için ise gümrük vergisi uygulanmamaktadır.

DTÖ'ne kote edilen bu gümrük vergilerinin, koyun eti ve sütünde hala oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Girdi fiyatlarının sürekli yükseldiği bir ortamda üretim maliyetlerinin de doğal olarak arttığı değerlendirildiğinde, iç piyasaya yönelik koruma

önlemlerinin değeri ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durumun sürdürülebilirliği giderek güçleşmektedir. Özellikle DTÖ'nün yeni bir liberalizasyon için başlattığı ancak sonuç alınmadan dağılan Cancun – Cenevre – Doha görüşmelerinin varlığı, bu alanda yeni gelişmelerin olabileceğine işaret etmektedir.

Bu çerçevede, koyun eti ve sütündeki gümrük vergilerinde olabilecek önemli daralmalar, mukayeseli üstünlük teorisinin geçerli olduğu üretim süreçlerinde rekabetçi olunabilen koyunculuk alt sektöründe, gelişmiş ülkelerin doğrudan dolaylı destekleri ile mutlak üstünlük sağlamaları nedeniyle, ithalatçı bir yapının doğmasına neden olabilir.

Deri ve yapağı dış ticaretinde ortaya çıkan net ithalatçı yapılar sıfır gümrük vergisi temelinde ortaya çıkmakta olup, iç ve dünya piyasaları arasındaki fiyat marjlarının koyunculuk alt sektörünün tüm ürünleri açısından benzer sonuçların doğabileceğini işaret etmektedir.

Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası Anlaşmaları

Türkiye, 1999 yılı sonunda Uluslararası Para Fonu (IMF) ile tarım alanında birçok taahhüt içeren Stand By Anlaşması imzalamıştır. 2001 yılında Dünya Bankası ile imzalanan Tarım Reformu Uygulama Projesi Anlaşması (ARIP) ise, IMF/tarım taahhütleri ile ilgili uygulamayı somutlaştıran bir içerik taşımaktadır.

Her iki anlaşma da, doğrudan koyunculuk sektörü ile ilgili hüküm taşımamaktadır. Ancak tarıma aktarılan destek düzeyinin düşürülmesi, desteklerin üretimle bağlantısının kesilerek (*de coupled*) doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesi; Türkiye tarımının bitkisel ve hayvansal üretim, örgütlenme, pazarlama, piyasalara kamu müdahalesi ve tarımsal istihdam başta olmak üzere önemli sonuçlar doğurmuş ve iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesine zemin hazırlamıştır.

Ortodoks mali politikalar eşliğinde IMF – DB birlikteliğiyle uygulamanın başlatıldığı yıllarda, 2000 – 2002 aralığında koyun varlığının 3.3 milyon dolayında azalması (28 milyon 492 bin'den 25 milyon 174 bin'e), izlenen politikaların bir sonucu niteliğindedir. Aynı dönemde koyun eti üretimi 111 bin tondan 75 bin tona, koyun sütü üretimi ise 774 bin litre'den 657 bin litreye gerilemiştir.

İzleyen dönemde, 1999 / 2001 ekonomik krizlerinin yarattığı ortamın etkilerinin zaman içinde silinmesi ve yetersiz de olsa tarıma aktarılan bütçe kaynakları ile tarım bütçesi içindeki hayvancılık desteklerinin oran ve miktarının yükselmesi, koyun varlığında düşüşü durdurmuş, koyun eti ve sütü üretimini ise artırmıştır.

Türkiye Avrupa Birliği Entegrasyonunun Koyunculuk Sektörüne Etkileri

Türkiye ile AB arasında yürütülen tarım müzakerelerinin varlığına karşın, birçok alanda yaşanan belirsizlikler, katılımın etkilerinin ölçülmesini güçleştirmektedir. AB Ortak Tarım Politikası'nın gelecekteki yönelimi, önümüzdeki dönemde Türkiye ve AB'de ortaya çıkacak ekonomik ve yapısal gelişmeler, AB'nin en son 2007 yılı başında Bulgaristan ve Romanya genişlemesi ile 27 ülkeye ulaşan yapısının gelecekteki durumu, Müzakere Çerçeve Belgesi (MÇB)'nin tarım, yapısal politikalar ve kişilerin serbest dolaşımına kalıcı sınırlamalar getirebileceğine ilişkin hükmü, Ek Protokol'ün Güney Kıbrıs için uygulanmaması nedeniyle bazı dosyaların askıya alınması, MÇB'nin müzakereler için

“sonucu önceden garanti edilemeyen açık uçlu bir süreç” tanımlaması yapması, “hazmetme kapasitesi” nin üye ülkelerde farklı uygulama seçenekleri (referandum ya da meclis oylaması) bu alanda yapılacak analizleri güçleştiren başlıca belirsizlikler olarak tanımlanabilir.

Bu belirsizliklerin egemen olduğu ortamda, aşağıda etkileri üç olasılık altında incelenecek olan gelişmeler şöyle temellenebilir; Birinci senaryo olan AB – DIŞI seçeneğinde, müzakereler çeşitli nedenlerle kesilebilir /tamamlanamaz ve Türkiye 2015 yılında AB üyesi olmayan ülke pozisyonunu koruyabilir. İkinci senaryo olan AB – GB seçeneğinde, Türkiye 2015 yılında AB’ye üye olmamış olmakla birlikte, Gümrük Birliği Anlaşması’nın etkilerinin genişletildiği bir pozisyonda bulunabilir. Sözü edilen pozisyon, Çift Taraflı Sıfırlama (*double zero*) Anlaşması adı verilen ve esas olarak aday ülke ile AB arasında gümrük vergileri ile dışsattım sübvansiyonlarının karşılıklı sıfırlandığı bir müzakere aşaması olarak ortaya çıkabilir. 1 Mayıs 2004 tarihinde Topluluğa üye olan Polonya’nın bu Anlaşma’yı 1 Haziran 2000 tarihinde imzalamış olması, sözü edilen seçeneğin gerçekleşme olasılığının yüksekliğine işaret etmektedir (Günaydın, 2006, s.64). Üçüncü senaryoda (AB-ÜYE) ise üyeliğin gerçekleşmesi ve etkilerini doğurması seçeneği üzerinde değerlendirme yapılmaktadır. Bu etkiler AB Ortak Tarım Politikası müktesebatının tümüyle üstlenilmesi, AB üyeleri ile karşılıklı olarak gümrüklerin sıfırlanması ve dış dünyaya karşı AB’nin Ortak Gümrük Tarifesi’nin kullanılmasına başlanılmasıdır.

Aşağıdaki çizelge 9, her üç senaryo için hesaplanılan sonuçları, koyun eti, sütü, derisi ve yünü esasında olmak üzere vermektedir.

Çizelge 9’un ortaya koyduğu sonuçlar, aşağıda, koyun ürünleri üretim, tüketim ve dışsattım alt başlıklarında değerlendirilecektir.

Çizelge 9. Koyun ürünleri üretim, tüketim, dış ticaretinde değişim, (1000 ton)

		2002-04	2015		
		TEMEL	AB DIŞI	AB - GB	AB-ÜYE
Et	Üretim	350	364	357	357
	Tüketim	347	364	551	551
	Net dışsattım	3	1	- 194	- 194
Süt	Üretim	733	858	842	841
	Tüketim	720	847	831	831
	Net dışsattım	13	11	10	10
Deri	Üretim	78	79	77	77
	Tüketim	235	314	314	314
	Net dışsattım	- 158	- 235	- 237	- 237
Yün-yapağı	Üretim	44	44	43	43
	Tüketim	53	63	63	63
	Net dışsattım	- 10	- 19	- 20	- 20

Kaynak: Çakmak, Erol, Eruygur, Ozan, Impact of EU Integration on Turkish Agriculture, AB

Komisyonu 6. Çerçeve Programı Proje Sonuç Raporu, Ankara, 2007, s. 31 ve 32 değerlerinden oluşturulmuştur.

Koyunculuk Ürünleri Üretimi

Mezbaha dışı kesimleri de öngörerek hesaba katma çabası içinde yapılan değerlendirmenin sonuçlarının yansıtıldığı Çizelge 9 hesaplamalarından izleneceği üzere, Türkiye'nin AB dışında kalacağı 2015 senaryosu, AB – GB ve AB – ÜYE senaryoları ile karşılaştırıldığında, en yüksek koyun eti üretim değerine sahip olmaktadır. Bununla birlikte, seçenekler arasında, et üretimi açısından önemli farklılıkların bulunmadığının altı çizilmelidir.

Aynı durum, deri ve yün – yapağı için de söz konusudur.

Benzer bir eğilim görülmekle birlikte, koyun sütü üretiminin, diğer koyun ürünleri ile karşılaştırıldığında, yıllar içinde görece daha yüksek bir artış potansiyeline sahip olduğu saptanmaktadır. 2002 – 2004 temel döneminde ortalama 733 bin ton olan üretim, AB dışında kalınacak 2015 senaryosunda 858 bin tona çıkmaktadır. AB ile olası entegrasyon seçeneklerinde (GB ve ÜYE) ise, üretim 840 bin ton düzeyine gelişerek AB DIŞI senaryonun üretim öngörüsünün altında kalmaktadır.

Koyunculuk Ürünleri Tüketimi

Yukarıda, koyunculuk üretimi açısından yapılan karşılaştırmaların ortaya koyduğu sonuçların aksine, tüketim değerlerinde önemli değişmelerin olacağı görülmektedir.

AB dışı seçeneklerde, 2002 – 2004 ortalaması ile 2015 yılının koyun eti tüketim değerleri 347 bin tondan 364 bin tona gelişmektedir. Buna karşılık, üye ya da genişletilmiş gümrük birliği senaryolarında, koyun eti tüketimi 551 bin tonas fırlamaktadır.

Koyun sütü tüketimi, koyun eti tüketiminden farklı bir durum sergilemektedir. Buna göre Türkiye'de koyun sütü tüketimi, hangi senaryo altında olunursa olunsun, 2002 – 2004 tüketimine göre 2015'te 100 bin ton'dan fazla artacaktır. Ancak AB'ye yakın senaryolar, AB – DIŞI seçeneğinin tüketim değerinin 16 bin ton altında, 831 bin ton olarak gerçekleşecektir.

Koyun derisi tüketimi 235 bin tondan, tüm seçeneklerde 314 bin tona çıkmaktadır.

Koyunyününde ise tüketim 53 bin tondan, yine tüm seçeneklerde 63 bin tona yükselmektedir.

Koyunculuk Ürünleri Dış Ticareti

Günümüzde Türkiye koyun eti ve sütünde kendine yeter durumda olup, düşük profilli ancak düzenli bir ihracatçı pozisyonundadır. Koyun derisi ve yününde ise net bir ithalatçı yapı söz konusudur.

Yukarıda açıklandığı üzere, üretim ve tüketim arasında ortaya çıkan gelişme öngörülleri, doğal olarak koyun ürünleri dış ticaretine yansımaktadır.

Üretimi ve tüketiminin tüm senaryolarda artacağı öngörülen koyun sütü alt sektörü, gelecekte de net ihracatçı yapısını koruyabilecek bir pozisyonundadır.

Buna karşılık, koyun eti için aynı şeyleri söylemek olanaklı değildir. Oysa Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin AB'ye olası üyeliğinden kaynaklanan konuları değerlendirdiği 2004 tarihli raporunda Türkiye'nin koyun etinde dünyanın büyük üreticilerinden biri olduğu; olası bir üyelikte koyun etinin, Türkiye'nin tarım ürünleri arasında AB ile rekabet edebilecek birkaç üründen birisi olduğu belirtilmektedir (European Commission, 2004).

Bu saptamada, Avrupa Birliği ülkelerinin koyun eti ve sütünden yapılmış ürünlerde açığının olması ve yıllık 250 bin ton dolayında koyun-keçi eti ithalatı yapması rol oynamaktadır. AB bu açığı Yeni Zelanda, Avustralya ve AB'nin yeni üye ülkeleri olan Romanya, Macaristan ve Bulgaristan'dan sağlamaktadır (Kaymakçı, 2008).

Buna karşın, yapılan modelleme çalışmasında, 2015 yılında AB dışında kalınması olasılığında koyun etinde kendine yeter konumunu sürdüreceği görülen Türkiye'nin, AB-GB ve AB-ÜYE seçeneklerinde artan tüketime paralel olarak yıllık 200 bin tona yakın ithalat gerçekleştirmesi söz konusudur.

Koyun derisinde Türkiye'nin ithalatı, her seçenek altında 2002 – 2004 temel dönemine göre yaklaşık 40 bin ton artmaktadır.

Koyunyunünde de benzer bir durum söz konusu olup, her seçenek altında 2015 ithalatının, temel döneme göre iki kat daha fazla olacağı öngörülmektedir.

Sonuç

Koyunculuk, yalnızca ekonomik değil, sosyolojik ve politik yönleriyle de değerlendirilmesi gereken bir üretim alanıdır.

Koyunun uyum yeteneği yüksek bir hayvan olması, beslenmesinin meraya dayanması, yem giderlerinin düşük - üreme yeteneğinin yüksek olması, verime geçiş süresinin kısalığı, sermaye ve sabit yatırım giderlerinin görece düşük olması, dışa bağımlılığın azlığı gibi etmenler, koyunculüğün önemini artırmaktadır.

Güçlü bir şekilde ifade etmek gerekir ki, küresel ısınmadan en çok etkilenecek Akdeniz Havzası'nda bulunan Türkiye'nin, tüm üretim faaliyetlerini, doğaya saygılı bir yeni biçime dönüştürme zorunluluğu bulunmaktadır. Kuşkusuz bu saptama tarım sektörünü de içine almaktadır.

Türkiye, hızla artan ve projeksiyonlara göre 100 milyona ulaşacağı öngörülen nüfusunun bugünkü ve gelecekteki süt ve et gereksinimini, Türkiye'nin ekolojisi ve sosyolojisine uygun biçimde, hayvan türleri arasında uygun bir denge arayarak sağlamalıdır.

Mezbaha kayıtları açısından yapılan bir değerlendirme, Türkiye'nin et üretimine koyun katkısının (%20.5) dünya ortalamasının (% 3.1) 6 kat, süt üretimine koyun katkısının ise (%6.4), dünya ortalamasının (% 1.4) 4 katından fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, küresel ısınma süreçlerine olumsuz etkisinin olmaması, doğayla uyumlu bir üretim yapısının egemenliği, Türkiye'de baskın bulunan küçük üreticilik yapısına ekonomik faaliyet olarak uygun olması ve nihayet iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesi ve kırsal gelir olanaklarının sınırlanması nedeniyle artan köyden kente göç ve işsizlik sorunu birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin koyun popülasyonunu nicelik ve nitelik olarak artırma ve buna koşut biçimde koyunculukta verim ve üretimi yükseltme arayışlarının uygun politika seçeneği olacağı ortaya çıkmaktadır.

Bu politika seçeneğinde, gümrük vergilerinin düşürüleceği ve hatta sıfırlanacağı gelecek öngörülerini yapılarak, rekabetçiliğin geliştirilmesi gerekmektedir. Koyunculuk ürünlerinde gümrük vergilerinin azaltılması süreci, yeni DTÖ anlaşmaları ve/veya AB süreci üzerinden gelişebilecektir. AB Ortak Tarım Politikası'nı üstlenme sürecinde, Gümrük Birliği Anlaşması'nın tüm tarım ürünlerini içine alacak şekilde genişletilmesi ya da adaylık konumunda imzalanacak bir Çift Taraflı Sıfırlama (*double zero*) Anlaşması veya olası bir üyelik senaryosu, AB ülkelerine karşı tüm gümrüklerin sıfırlanması sonucunu doğuracaktır. Daha da önemlisi, bu seçeneklerin bazılarında, Avrupa Birliği Ortak Gümrük Tarifesi'nin üstlenilmesi de söz konusudur. Bu durum, Türkiye'nin rekabet sorununu tüm dünyaya yayabilecek bir etki yaratacaktır.

Görüldüğü gibi, önemi giderek artan rekabet olgusu, fiyat ve kalite unsurları ile şekillenmektedir.

Daha düşük maliyetlerle, daha yüksek verimle ve sonuç olarak daha uzağa üretmek, dünya koyunculuk dış ticaretinden daha fazla pay almak ya da net ithalatçı konuma düşerek zarar görmemek için zorunlu yönelimler olmaktadır. Bu çerçevede, üretim girdilerinin uygun önlemlerle ucuzlatılmasından, yaygın (extansif) – yoğun (entansif) üretim yöntemleri arasında uygun dengelerin aranması, meraların tespit- tahdit- tahsis çalışmalarının etkinleştirilmesi, hayvan varlığının genetik kapasitesinin geliştirilmesi, örgütlenme-pazarlama süreçleri ve kamu desteği yanında gerekli durumlarda kamu müdahalesine kadar uzanan geniş bir yelpazeyi içine almaktadır.

Diğer taraftan Türkiye'nin süt üretiminin çok önemli bir bölümünün kayıt dışı olması, başta somatik hücre ve bakteri sayısı açısından önemli kalite gereklerini karşılamaktan uzak bir yapı sergilemesi, bugünün ve geleceğin önemli sorunları olarak saptanmalıdır.

Bu sorunların çözülmesi ve daha sağlıklı – kaliteli üretimin rekabetçilik düzeyinin geliştirilerek sürdürülmesinde, bilginin ve teknolojinin teknik elemanlar aracılığıyla ve kamunun desteğiyle üreticiye sunulması zorunluluğu bulunmaktadır.

Tüm bu politika önermelerinin üzerinde olacak biçimde, koyunculuk sektörünün ekonomi politikasının temel hedefi, doğaya saygılı bir üretim sürecinde, üreticinin emeğinin karşılığını alarak ürettiği ürünlerin, ileri ve geri bağlantıları optimize edilmiş tarımsal sanayi süreçlerinde işlenmesi, kentli, tüketiciye zamanında ve uygun fiyatla ulaşması, böylelikle halkın sağlıklı ve dengeli beslenmesine katkı sağlanırken Türkiye'nin üreterek kalkındığı bir ekonomik – sosyolojik ve politik yapının kurgulanmasıdır.

Kaynaklar

- Akman, N. ve ark. 2005. Türkiye'de sığır yetiştiriciliği, *Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi*. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, s. 687–706.
- Akman, N. ve ark. 2006. *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'nin Hayvansal Üretimi*. Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği Yayın No: 4, Ankara.
- Aslan, S., Bozdoğan, Ş., Uzun, T., Gökmen, C., 2001. *Tarım Sektöründe Hayvancılık ve 50. Yılında EBK*. Et Balık Kurumu Ürünleri A.Ş. Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Aşkın, Y. 1985. Cumhuriyet döneminde koyunculuk, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 2437–2440.

- Chizzolini, R., Zanardi, E., Dorigoni, V., Ghidini, S. 1999. Calorific value and cholesterol content of normal and low-fat meat and meat products, *Trends in Food Science & Technology* 10: 119-28
- Çakmak, E., Eruygur, H.O, 2007. Impacts of EU Integration on Turkish Agriculture, **6. Çerçeve Programı Proje Sonuç Raporu**, Ankara
- Çavdar, T. 1973. *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 683, Ankara
- Dağistan, E., Koç, B., Gül, A., Gül, M., 2008. Koyunculuk üretim faaliyetinin faktör analizi: Orta-Güney Anadolu örneği, *YYU Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 18 (2): 67-77.
- DİE, 2001. *Tarımsal Göstergeler (1923–1998)*, Ankara.
- DİE, 2004. *2001 Genel Tarım Sayımı, Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Anketi*. Ankara.
- Emsen, H., Yaprak M., Emsen, E., Köyceğiz, F. 2008. Romanov koyununun Erzurum şartlarına adaptasyonu Projesi. <http://www.erkurumtb.org.tr/>
- European Commission. 2004. *Issues Arising from Turkey’s Membership Perspective*, Brussels: SEC (2004) 1202, Commission Staff Working Document, 6 October. http://www.eulib.com/documents/issues_paper_en.pdf
- FAOSTAT, 2008a. *Live Animals*, FAO web sitesi, <http://faostat.fao.org/site/573/DesktopDefault.aspx?PageID=573#ancor>
- FAOSTAT, 2008b. *Livestock Primary*. FAO web sitesi, <http://faostat.fao.org/site/569/DesktopDefault.aspx?PageID=569#ancor>
- Gökçen, H. 2007. Unutturulan bir hayvancılık dalı, koyunculuk. <http://www.hazimgokcen.com/hzm/index.php?showtopic=112>
- Gökçen, H. 2008. Türkiye’de koyunculüğün sorunları ve çözüm önerileri. <http://www.hazimgokcen.com/hzm/index.php?showtopic=150>
- Günaydın, G., 2000. Küreselleşme ve Tarım Politikaları, *Oknos*, S.3, Ankara, s.57-68.
- Günaydın, G., 2005. Türkiye Ekonomisinin Tarımsal Yapısı ve Gelişimi, *Türkiye Ekonomisi*, T.C.Anadolu Üniversitesi Yayını No:1579, Eskişehir, s.95-126.
- Günaydın, G., 2006, *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye, Kırsal ve Tarımsal Politikalar*, A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Doktora Tezi, Ankara
- Günaydın, G., 2007. Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Hayvancılığının Durumu, **5. Ulusal Zootekni Bilim Kongresi**, Van, s.28 - 38
- Kaymakçı, M ve ark, 2005. Türkiye Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği Üzerine Teknik ve Ekonomik Yaklaşımlar, *Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi*, Tmmob Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, s.707 - 726
- Kaymakçı, M. 2008. Koyunculuk kongresine doğru, <http://www.karasaban.net/koyunculuk-kongresi%E2%80%99ne-dogru/>

- Kazgan, G. 1985. Tarım, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 2412–2427.
- OECD. 2006. *OECD in Figures 2006–2007*.
<http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/browseit/0106061E.PDF>
- Özder, M. 2008. Hayvansal üretimde koyunculuk. *Türkiye’de Koyun Yetiştiriciliği Sempozyumu*. Yayınlanmamış bildiri. 13 Mayıs, Ankara.
- The World Bank, 2004, *A Review of the Impact of the Reform of Agricultural Sector Subsidization*, Washington D.C.
- TÜİK, 2007. *Tarım İstatistikleri Özeti 1987–2006*. Ankara.
- TÜİK, 2008a. *Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) 2006*. Ankara.
- TÜİK, 2008b. *Hayvancılık İstatistikleri*, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) web sitesi, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=46&ust_id=13
- TÜİK, 2008c. *Nüfus İstatistikleri*, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) web sitesi, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=39&ust_id=11
- Ward, C.E., Trent, A., Hildebrand, J.L. 1995. Consumer perceptions of lamb compared with other meats. *Sheep and Goat Res. J.* 11:64-70.
- Yerlikaya, O., Karagözlü, C. 2008. Koyun sütünün beslenmedeki önemi ve teknolojik özellikleri. *Süt Dünyası Dergisi*. Mayıs-Haziran 2008. Sayı:14, s. 58–61.